

LBRIS

We know
books

VERSANT

YANIS VAROUFAKIS

Tehnofeudalism

Cum a murit capitalismul

Traducere din limba engleză
de Florin Tudose

 VELANT
CĂRȚI ÎNSEMNAȚE.

Prefață	9
1. Lamentarea lui Hesiod	13
2. Metamorfozele capitalismului	35
3. Capitalul cloud	66
4. Ascensiunea cloudaliștilor și dispariția profitului	97
5. Ce să-nsemne un cuvânt?	121
6. Impactul global al tehnofeudalismului: Noul Război Rece	149
7. Evadarea din tehnofeudalism	181
Anexa 1. Economia politică a tehnofeudalismului	219
Anexa 2. Nebunia derivativelor	245
Influențe, lecturi și mulțumiri	249

Prefață

Acum câțiva ani, am decis să scriu o scurtă istorie a capitalismului. Pentru a gestiona cumva enormitatea unei asemenea sarcini, dar și pentru a mă constrânge să mă concentrez asupra aspectelor esențiale ale capitalismului, am hotărât să mă prefac că-i povestesc capitalismul fiicei mele, pe atunci în vârstă de 12 ani. Astfel, fără a-i cere permisiunea Xeniei (ceva ce nu-mi va ierta niciodată!), am început să scriu cartea ca pe o lungă scrisoare adresată ei. Având grijă să evit jargonul (chiar și termenul capitalism!), îmi spuneam constant că a povesti inteligibil unei preadolescente despre capitalism e testul decisiv al înțelegerii mele a subiectului. Rezultatul a fost un volum de mici dimensiuni intitulat *Economia pe înțelesul fiicei mele. O scurtă istorie a capitalismului*. Premisa volumului pornea de la una dintre întrebările ei aparent simple: De ce există atât de multă inegalitate pe lume?

M-am simțit inconfortabil încă dinainte ca volumul să fie publicat, în 2017. Între finalizarea manuscrisului și până ce am avut în mâini cartea publicată, m-am simțit de parcă ar fi fost anii 1840 și urma să public o carte despre feudalism; ori chiar mai rău, ca și cum ar fi fost finalul anului 1989 și aș fi așteptat să vadă lumina zilei o carte despre planificarea centrală sovietică. Un sentiment acut de tardivitate.

În anii care au urmat publicării cărții, apărută mai întâi în greacă și apoi în engleză, ipoteza mea ciudată cum că asistăm la finalul capitalismului (și nu la una dintre multele sale metamorfoze impresionante) a căpătat amploare. În timpul pandemiei, a

devenit convingere, dar și o nevoie acută de a-mi clarifica gândirea într-o carte, dacă nu din alt motiv, măcar pentru le da amicilor sau inamicilor scandalizați de teoria mea șansa de a o discredita corespunzător după o evaluare integrală.

Deci, care era ipoteza mea? Aceea că capitalismul este mort de-acum, în sensul în care dinamica sale nu ne mai guvernează economiile. În această funcție a sa, a fost înlocuit de ceva fundamental diferit, ceva ce am numit tehnofeudalism. În miezul tezei mele se află o ironie care la început s-ar putea să sune nelămurit, dar despre care sper că o voi face să aibă sens: capitalismul a fost ucis de... însuși capitalul. Nu capitalul așa cum îl știm din zorii erei industriale, ci o formă nouă de capital, o mutație a acestuia apărută în ultimele două decenii, una atât de puternică față de precedentă, încât asemenea unui virus orb și supraeficient, și-a ucis gazda. Cum s-a ajuns la asta? Prin două direcții de evoluție: privatizarea internetului de către Big Tech-ul american și cel chinez. Plus maniera în care guvernele vestice și băncile centrale au răspuns marii crize financiare din 2008.

Înainte de-a intra în detalii, trebuie să clarific că această carte nu este despre ce ne *va face* tehnologia. Nu e despre AI-chatbots care ne vor lua locurile de muncă, despre roboți autonomi care ne vor amenința viețile, și nici despre metaversul prost alcătuit al lui Mark Zuckerberg. Nu, această carte este despre ceea ce *deja* i s-a întâmplat capitalismului, prin urmare și nouă, în urma acțiunii combinate a dispozitivelor noastre cu ecrane, bazate pe cloud, a plictisitoarelor noastre telefoane inteligente și laptopuri, a modului în care s-au comportat începând cu 2008 băncile centrale și guvernele noastre. Mutația istorică de capital despre care vorbesc s-a produs deja, însă noi, prinși în dramele noastre urgente, de la datorii îngrijorătoare la pandemie, războaie și urgență climatică, abia dacă am observat-o. E timpul să fim atenți!

Dacă acordăm atenție, vom observa că mutația capitalului în ceea ce numesc *capital cloud* a demolat deja cei doi stâlpi ai capitalismului: piețele și profitul. Sigur, piețele și profitul rămân ubicue, așa cum au fost și în feudalism, doar că acum nu mai dictează

jocul. În ultimele două decenii, profitul și piețele au fost evacuate din epicentrul sistemului nostru economic și social, împinse către margine și înlocuite. Cu ce? Piețele, mediul capitalismului, au fost înlocuite cu platforme digitale de comerț, care seamănă cu piețele, dar nu sunt piețe, ci mai degrabă feude. Iar profitul, motorul capitalismului, a fost înlocuit cu predecesorul său feudal: chiria. Mai precis, o formă de chirie care trebuie plătită pentru a avea acces la platforme și, în sens mai larg, la cloud. Am numit-o *chirie de cloud*.

În consecință, astăzi, adevărata putere nu se mai află la proprietarii capitalului tradițional, cum ar fi mașinăriile, clădirile, căile ferate și liniile telefonice, roboții industriali. Acestea continuă să extragă profit de la muncitori, dar nu mai dețin controlul ca odinioară. Așa cum vom vedea, au devenit vasali în relație cu o nouă clasă de stăpâni feudali: proprietarii capitalului cloud. Iar noi, restul, ne-am întors la statutul nostru de șerbi, contribuind la averea și puterea noii clase conducătoare prin munca noastră neremunerată, pe lângă munca remunerată pe care o prestăm atunci când avem prilejul.

Să conteze toate acestea în stilul nostru de viață și modul în care experimentăm viața? Cu siguranță. După cum voi explica în Capitolele 5, 6 și 7, înțelegând că lumea de azi a devenit tehnofeudală ne ajută să dizolvăm dileme mai mici sau mai mari: de la evaziua revoluție a energiei verzi la decizia lui Elon Musk de a cumpăra Twitter, la Noul Război Rece dintre SUA și China și felul în care războiul din Ucraina amenință supremația dolarului; de la moartea individului liberal și imposibilitatea social-democrației la falsa promisiune crypto și întrebarea urgentă despre cum ne-am putea recupera autonomia și poate chiar libertatea.

Către finalul anului 2021, înarmat cu aceste convingeri și încurajat de o pandemie care nu a făcut decât să le solidifice, zarurile erau aruncate: eram hotărât să purced în scrierea unei scurte introduceri în tehnofeudalism – realitatea mult, mult mai urâtă care a înlocuit capitalismul. Dar o întrebare nu-mi dădea pace: Cui să mă adresez? Fără prea multă dezbateră, am decis să mă adresez persoanei care mi-a explicat capitalismul la o vârstă

ridicol de fragedă și care, la fel ca nepoata sa, mi-a pus cândva o întrebare aparent simplă care ghidează aproape toate paginile cărții de față. Este vorba despre tatăl meu.

Un avertisment pentru cititorul nerăbdător: abia în Capitolul 3 ajung la o descriere a tehnofeudalismului. Pentru ca descrierea mea să aibă o logică, a trebuit mai întâi să recapitulez extraordinarele metamorfoze ale capitalismului în deceniile precedente: acesta e Capitolul 2. Totodată, începutul cărții nu e deloc despre tehnofeudalism. Capitolul 1 povestește cum tatăl meu, cu ajutorul unor fragmente metalice și a poeziei lui Hesiod, mi-a explicat la vârsta de 6 ani relația îndoielnică dintre tehnologie și omenire și, în cele din urmă, esența capitalismului. Aici prezint principiile care ghidează întreaga gândire de mai apoi încheind cu întrebarea aparent simplă pe care tata mi-a adresat-o în 1993. Restul cărții ia forma unei scrisori adresate lui. E încercarea mea de a răspunde întrebării sale fatale.

Lamentarea lui Hesiod

Tatăl meu a fost singurul om de stânga pe care l-am cunoscut, care nu reușea să înțeleagă de ce porecla „Doamna de Fier“ a lui Maggie Thatcher era cumva jignitoare. Iar eu probabil că am fost singurul copil care a crescut crezând că aurul este ruda mai săracă a fierului.

Credința mea în calitățile magice ale fierului a prins rădăcini în iarna anului 1966, despre care-mi amintesc că a fost deosebit de rece. În graba lor de-a părăsi apartamentul înghesuit în care stăteam, în timp ce casa noastră din Paleo Phaliro, o suburbie a Atenei aflate pe coastă, era renovată, părinții noștri ne-au mutat înapoi în casa încă neterminată în miezul iernii, înainte ca sistemul de încălzire centrală să fie instalat. Dar tata insista că noua noastră sufragerie avea un șemineu decent din cărămidă roșie. Acolo, în fața focului plăcut, aveam să fac cunoștință, rând pe rând, în decursul câtorva nopți de iarnă, cu prietenii lui, așa cum îi numea el.

Prietenii tatălui meu

Prietenii lui au sosit într-un sac gri mare, pe care l-a adus acasă într-o seară de la „fabrică“, uzina de oțel din Eleusis unde a lucrat ca inginer chimist șase decenii. Erau complet neimpresionați. Unii arătau ca niște pietre fără o formă anume, bucăți de minereu, după cum aveam să aflăm mai târziu. Alții erau niște drugi sau plăci metalice de diferite forme, la fel de neinteresante. Dacă nu i-ar fi desfășurat cu atâta drag pe o față de masă albă, cu model lucrat

manual, în fața șemineului, nu aș fi ghicit niciodată că ar putea fi niște obiecte speciale.

Primul prieten cu care mi-a făcut cunoștință a fost staniul. După ce mi-a întins o bucată ca să o țin în mâini și să-i simt consistența moale, a pus-o într-un bol din fier pe care l-a așezat pe foc. Ochii tatei au început să sclipescă tot mai tare pe măsură ce staniul se topea, și lichidul metalic umplea bolul. „Tot ce e solid se topește în lichid și, dacă există suficientă temperatură, devine mai apoi abur. Chiar și metalele!” După ce s-a asigurat că am înțeles ce înseamnă marea tranziție din stare solidă în stare lichidă, am turnat împreună lichidul într-o formă, am scufundat forma în apă ca să răcim lichidul, apoi am spart forma ca să pot lua din nou în mână bucată de staniu și să văd că prietenul nostru a revenit la normal, adică la starea lui inițială.

În seara următoare am experimentat cu un alt prieten: o tijă lungă din bronz. De data asta n-am mai asistat la marea tranziție, întrucât bronzul are nevoie de o temperatură de cel puțin cinci ori mai mare decât staniul pentru a se topi. Însă tija a început să strălucescă într-un roșu-portocaliu aprins, iar tata mi-a arătat cum pot modela vârful încins al tije în ce formă vreau cu ajutorul unui mic ciocan din oțel. După ce m-am săturat de modelat, am scufundat tija în apă rece pentru a o aduce din nou la starea inițială, nemodificată, maleabilă.

În a treia seară, tata părea deosebit de entuziasmat. Urma să-mi facă cunoștință cu prietenul lui cel mai bun: fierul. Pentru a spori și mai mult tensiunea momentului, și-a scos de pe deget verigheta din aur și mi-a arătat-o. „Vezi cum sclipeste?”, mi-a spus. „Oamenii au iubit dintotdeauna acest metal pentru aspectul său. Fără să realizeze că e doar atât: strălucitor, nimic special”. Dacă țineam neapărat, era dispus să-mi demonstreze că, încălzit și scufundat apoi în apă rece, aurul se comportă la fel ca staniul și bronzul, adică revine la starea inițială. Încântat că n-am vrut să văd și asta, a trecut mai departe la partea lui preferată.

Cu o bucată de minereu de fier în palmă, la care se uita nătâng precum Hamlet la craniul lui Yorick, tata a declarat: „Dacă vrei să

vezi o substanță cu adevărat magică, atunci asta e fierul. Vrajitorul Materialelor”. Și a trecut la demonstrarea afirmației, supunând bucata de fier aceleași torturi aplicate bronzului în seara precedentă, dar cu câteva diferențe cruciale.

Înainte de a încălzi fierul, mi-a cerut să-l bat nițel cu ciocanul, ca să descopăr că e moale și aproape la fel de maleabil ca bronzul. Odată pus pe foc, am folosit un mic compresor pentru a spori flăcările până ce strălucirea fierului încins a umplut încăperea întunecoasă cu o lumină roșiatică. Am scos din foc tija de fier și, cu micul nostru ciocan, am modelat-o în ceea ce pentru ochii mei de copil părea a fi o sabie. Când am băgat fierul în apă rece, acesta a săsăit triumfător. „Bietul Polyphemus!”, a exclamat tata misterios.

„Încălzește-l din nou”, mi-a spus. Am pus fierul la loc în foc. „De data asta, bagă-l în apă *înainte* să înceapă să strălucescă”. Încântat să aud din nou săsăitul fierului, m-am bucurat să repetăm de trei sau patru ori procesul de „înăbușire”, cum îl numesc metalurgiștii. Înainte de-a apuca să-mi admir noua mea sabie, tata m-a anunțat că ne apropiam de momentul adevărului. „La ciocanul și lovește cu putere vârful sabiei”, mi-a cerut.

„Dar nu vreau să o stric”, am protestat eu.

„Haide, fă cum îți spun, o să vezi. Lovește cu toată puterea!”

Am făcut cum mi-a spus. Ciocanul a lovit vârful sabiei și a sărit în sus ca dintr-un arc. Am lovit din nou și din nou. Același rezultat. Sabia mea era imună la loviturile ciocanului. Era dură.

Un copil descoperă materialismul istoric

Tata era nemaipomenit de încântat. Ceea ce văzusem, mi-a explicat, nu fusese o simplă mare tranziție – precum a staniului –, ci o mare transformare. Într-adevăr, cuprul a facilitat ieșirea noastră din preistorie: abilitatea sa de-a se amesteca cu arsenicul și staniul pentru a produce bronzul metalic dur le-a permis mesopotamienilor, egiptenilor și achaenilor să dezvolte noi tehnologii, printre care plugul, axul și irigația, deschizându-le calea către

obținerea marilor surplusuri agricole care au reprezentat fundația pe care și-au construit templele splendide și armatele criminale. Dar, pentru ca istoria să accelereze suficient încât să ne aducă la ceea ce azi numim civilizație, omenirea a avut nevoie de ceva încă mai dur decât bronzul. A avut nevoie de pluguri, ciocane și structuri metalice la fel de dure precum vârful sabiei mele. A avut nevoie să învețe trucul la care am asistat eu în sufrageria noastră: cum să transforme fierul moale în oțel dur prin „botezul” apei reci.

Comunitățile din Epoca de Bronz care nu au învățat cum să boteze fierul au pierit, a insistat el.

Săbiile dușmanilor lor blindați au trecut prin scuturile lor din bronz, plugurile lor nu au reușit să cultive pământurile mai puțin fertile, proptelele metalice care le țineau laolaltă barajele și templele au fost prea slabe pentru a îndeplini ambițiile arhitecților lor cei mai îndrăzneți. Spre deosebire de ei, comunitățile care au dobândit acces la *techne*, arta „oțelirii” fierului, au prosperat pe câmpurile agricole, pe câmpurile de bătlie, pe mare, în comerț, în arte. Magia fierului a susținut noul rol al tehnologiei ca forță motrice conducând astfel către civilizație, cu toate problemele sale.

Ca nu cumva să mă îndoiesc de relevanța culturală a micului nostru experiment – și a debutului Epocii de Fier –, tata mi-a explicat referința lui anterioară la „bietul Polyphemus”, uriașul cu un singur ochi care, conform lui Homer, i-a închis pe Odiseu și pe oamenii acestuia într-o peșteră, după care i-a mâncat unul câte unul. Pentru a-și elibera oamenii și pe sine, Odiseu a așteptat ca Polyphemus să pice beat într-un somn profund, a încălzit un par din lemn în focul din peșteră și, ajutat de camarazii săi, a înfipt parul în ochiul ciclopului. „Îți amintești cum sâsâie fierul?”, m-a întrebat tata. Se pare că și Homer a fost la fel de impresionat de acest sunet, dacă ar fi să ne luăm după strofa din *Odiseea* care surprinde acest moment de cruzime:

Precum cînd un fierar, gătind un mare
Topor sau un hîrleț, în apă rece înfige fierul ars,

călindu-l astfel Și oțelindu-l, sfîrșie-atunci fierul Grozav,
așa tot sfîrșia și ochiul Ciclopului, cînd răsuceam noi parul.*

Odiseu și contemporanii săi au precedat Epoca de Fier, așa încât nu ar fi avut de unde să știe despre sâsăitul fierului anunțând o întărire moleculară de importanță istorică. Homer însă, care a trăit la vreo două secole după Războiul Troiei, era un copil al Epocii de Fier, ajungând la maturitate în toiul revoluției tehnologice și sociale forjate de oțel. Și, ca să nu cred că Homer era un caz izolat, tata a citat din Sofocle pentru a demonstra influența de durată a magiei fierului, care patru secole mai târziu spunea despre un suflet că era „dur precum fierul scufundat în apă”.

Preistoria a lăsat locul istoriei, spunea tata, când bronzul a înlocuit uneltele și armele din piatră. După anul 4000 î.e.n., când bronzul s-a împrăștiat peste tot, în Mesopotamia, Egipt, China, India, Creta, Micene și alte locuri au apărut civilizații puternice. Dar istoria era încă calculată la scara miilor de ani. Pentru a fi calculată în secole, a fost nevoie să descoperim magia fierului. După debutul Epocii de Fier, în jurul secolului al IX-lea î.e.n., trei perioade distincte și remarcabile au survenit în succesiune rapidă, în decursul a doar șapte secole: perioada geometrică, perioada clasică și civilizația elenistică.

După progresul lent al Epocii de Bronz, omenirea a fost propulsată către dezvoltările uluitoare ale Epocii de Fier. Dar fierul și oțelul au rămas o bună bucată de vreme prea greu și prea scump de produs. Chiar și după Revoluția Industrială, primele vapoare cu abur erau făcute în mare măsură din lemn, oțelul fiind folosit doar pentru componentele esențiale (boiler, hornuri, racorduri). Iată-l pe un alt mare erou al tatălui meu, Henry Bessemer, cel care a inventat o tehnică de producere ieftină a unor cantități mari de oțel prin suflarea aerului în formele cu fier topit pentru eliminarea impurităților. Abia după asta, spunea tata, istoria a accelerat la vitezele care ne sunt azi familiare. În combinație cu îmblânzirea

* Homer, *Odiseea*, traducere de George Murnu, Editura Univers, 1971. (n.t.)

electromagnetismului, pe care o datorăm unul alt victorian, James Maxwell, tehnica lui Bessemer ne-a deschis calea către cea de-a Doua Revoluție Industrială – perioada de inovații tehnologice accelerate de după 1870, diferită de Prima Revoluție Industrială, anunțată mai devreme în decursul aceluiași secol de apariția fabricilor – cu tot amestecul ei de minuni și orori.

Privind înapoi către acele câteva nopți de iarnă din 1966, îmi este acum mai clar că am fost inițiat în „materialismul istoric” – metoda de înțelegere a istoriei ca buclă constantă de feedback între modul în care oamenii transformă materia, pe de o parte, și maniera în care sunt în consecință transformate gândirea umană și relațiile sociale, pe de altă parte. Din fericire, perspectiva tatălui meu asupra materialismului istoric era una nuanțată, entuziasmul său pentru tehnologie fiind temperat prin doze înțelepte de angoasă legate de capacitatea infinită a oamenilor de-a trânti cu oiștea-n gard, de-a transforma progrese tehnologice miraculoase în coșmar.

La fel ca toate tehnologiile revoluționare, fierul a accelerat istoria. Dar în ce direcție? În ce scop? Cu ce efect asupra noastră? După cum mi-a explicat tata, încă de la începutul Epocii de Fier au existat voci care au prevăzut consecințele tragice ale acesteia. Hesiod scria poezie cam în aceeași perioadă cu Homer. Lucrarea sa, *Munci și zile*, a avut un efect salutar de domolire a entuziasmului tatălui meu față de fier și de tehnologie, în general:

„Oh! – de nu mi-ar fi dat să trăiesc în vârsta de-a cincea
[Epoca de Fier],

De-aș fi murit mai-nainte sau de mă nașteam mai pe urmă!
Neamul de-acum e de fier și oamenii de-azi, stricăciunii
Dați, de durere și trudă, și ziua și noaptea

...

Însă cu relele-acestea ei amesteca-vor și bunuri

...

Nici jurământul, nici dreptul, nici cinstea nu va să mai aibă
Trecere

...

Cei puternici avea-vor dreptate

...

Cel nemernic pe omul de treabă, cu vorbe
Întortocheate-agrându-l și strâmb jurământ, îl va pierde
Pisma, de rău voitoare, bârfelnică, slută la față,
Va însoți în tot locul pe nenorociții de oameni“.*

Hesiod spune că fierul nu ne întărește doar plugurile, ci și sufletele. Sub influența sa, spiritul nostru a fost bătut în flăcări și făurit în foc, dorințele noastre nou-nouțe reprimăte precum metalul sâsător în cazanul fierarului. Virtuțile au fost testate și valorile distruse pe măsura răsplătii tot mai bogate și a proprietăților tot mai întinse. Puterea ne-a adus bucurii noi, deopotrivă cu griji noi și mai multă nedreptate. Hesiod prevestea că Zeus nu va mai avea într-o zi altă opțiune decât să distrugă omenirea incapabilă să-și controleze puterea indusă tehnologic.

Tata nu era de acord cu Hesiod. El prefera să creadă că oamenii pot ajunge stăpânii tehnologiei lor mai degrabă decât sclavii acesteia și sclavi unii altora. Prometeu a furat focul, simbolizând căldura albă a tehnologiei, de la Zeus pentru oameni în speranța că acesta ne va încălzi viețile fără a arde Pământul. Tata voia să creadă că noi, oamenii, îl putem face mândru pe Prometeu.

De la căldură la lumină

Însă nu doar optimismul său înăscut îl făcea pe tata să-și păstreze speranța că omenirea nu va irosi puterile magice în care mă inițiasse în fața șemineului nostru. Un alt motiv era faptul că înțelesese natura luminii.

Odată, când scoteam din foc o tijă din fier, m-a întrebat: „Ghicești ce anume din metalul încălzit se desprinde și călătorește

* Hesiod, *Munci și zile*, traducere din greacă de Șt. Bezdechi, Editura Științifică, București, 1957.

până la ochii tăi ca o strălucire roșiatică?” Habar n-aveam, dar, din fericire, nu eram singurul.

Lumina a divizat cele mai iscusite minți de secole, mi-a spus. Unii, printre care Aristotel și James Maxwell, considerau că lumina este un soi de turbulență în eter, o undă care se propagă dintr-o sursă, la fel ca sunetul. Alții, printre care Democrit și Isaac Newton, au arătat că, spre deosebire de sunet, lumina nu poate îndoi colțurile arcuite, ceva ce undele fac prin definiție, așadar trebuie că e compusă din elemente mici sau particule, care călătoresc în linie dreaptă până la retina noastră. Cine să fi avut dreptate?

Viața tatălui meu s-a schimbat, ori cel puțin așa știu de la el, când a citit răspunsul lui Einstein la întrebarea asta: Au avut *toți* dreptate! Lumina e deopotrivă un flux de particule și o serie de unde. Cum e posibil? Particulele sunt fundamental diferite de unde. Sunt localizate într-un singur punct în orice moment în timp, călătoresc cu avânt și se deplasează în linie dreaptă până ce întâlnesc ceva în calea lor. Undele, dimpotrivă, sunt oscilații ale unui mediu, ceea ce le permite să cotească și să transporte energie în mai multe direcții deodată. A demonstra, așa cum a făcut Einstein cândva, că lumina este simultan particule și unde înseamnă să accepți că ceva poate fi două lucruri profund contradictorii deodată.

Pentru tata, natura duală a luminii era cheia înțelegerii dualismului esențial al tuturor lucrurilor din natură, dar și din societate. „Dacă lumina poate fi două lucruri foarte diferite în același timp”, se întreba el într-o scrisoare pe care i-a scris-o când era tânăr mamei lui, „dacă materia este energie și energia este materie”, așa cum a descoperit Einstein, „de ce trebuie să împărțim viața în alb și negru sau, mai rău, în nuanțe de gri?”

Pe la 12 sau 13 ani îmi era de-acum clar din conversația noastră neîntreruptă că pasiunea tatei pentru magia-fierului-tehnologie-fizica-lui-Einstein-dualitatea contradictorie a tuturor lucrurilor avea ceva de-a face cu opțiunile lui politice de stânga, pentru care a plătit cu câțiva ani de închisoare. Bănuiala mi-a fost

confirmată când am descoperit textul unui discurs al aceleași persoane care a formulat pentru întâia dată conceptul de materialism istoric: Karl Marx. Cuvintele lui păreau aceleași cu ale tatei:

„În zilele noastre, orice lucru pare să conțină și contrariul său: mașina, dăruită cu capacitatea minunată de-a scurta și fructifica munca umană, o vedem cum duce la foame și epuizare; sursele moderne ale avuției se transformă, ca printr-o vrajă ciudată, în surse ale dorințelor; vicitoriile artei par să umble la braț cu pierderea caracterului.”

Capacitatea de-a scurta și fructifica munca umană e rezultatul marii transformări a materiei pe care tata a vrut neapărat, spre câștigul meu, să mi-o demonstreze: fierul transformat în oțel în șemineul nostru, căldura transformată în energie cinetică în miraculosul motor de foc al lui James Watt, miracolele mai minore produse de magnetii și cablurile telegrafului. Dar această putere conține, încă din vremurile celei de-a Cincea Vârste despre care a scris Hesiod, opusul său: capacitatea de-a înfometa și de-a epuiza, de-a transforma o sursă de bogăție într-una de lipsuri.

Legătura dintre cele două crezuri gemene ale tatălui meu – cea în furnale, metalurgie și tehnologie în general, pe de o parte, și cea în viziunea sa politică, pe de altă parte – a devenit absolut evidentă când am citit *Manifestul Comunist*, în special fraza următoare:

„Tot ce e feudal și static se risipește ca fumul, tot ce e sfânt este profanat, și oamenii sînt în sfârșit siliți să privească cu luciditate poziția lor în viață, relațiile lor reciproce.”

Mi-a amintit de entuziasmul lui copilăresc în fața metalului care se topea în focul șemineului nostru sau, mult mai spectaculos,

* Karl Marx, discurs la aniversarea *The People's Paper*, 1856.

** *Manifestul comunist*, 1848.